

УДК 347.131.222

РОМАНЮК В. А.,
аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Анотація. У статті розглянуто особливості становлення та розвитку правового регулювання інституту позовної давності у зарубіжних країнах. Автор зосереджує увагу на спільних та відмінних рисах у правовому регулюванні позовної давності щодо строку та початку його перебігу. Автор робить висновок про зміни у тенденціях правового регулювання досліджуваного інституту у сторону зменшення, а також зосереджує увагу на актах гармонізації договірних права ЄС, що визначають специфіку існування позовної давності у правопорядку ЄС.

Ключові слова: позовна давність, строк, договірне право ЄС, перебіг строку позовної давності, судовий захист.

Постановка проблеми. Фактично усі правові системи визнають вплив часу на існування прав та обов'язків, що належать конкретним суб'єктам цивільного права. Сплив часу у більшості випадків погіршує як стан багатьох матеріальних речей, так і робить ускладненою можливість їх цивільно-правового захисту. Вказані фактори пояснюють об'єктивну необхідність встановлення на законодавчому рівні строків (термінів), протягом яких заінтересована особа має право заявити про своє оспорюване чи порушене право, – строків позовної давності.

Складним з точки зору правозастосовної практики є питання можливості та порядку застосування вимог давності до відносин, ускладнених іноземним елементом. Це може бути обґрунтовано наявністю у різних правових системах різноманітних підходів до правового регулювання досліджуваного інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового регулювання інституту позовної давності неодноразово ставали предметом наукових досліджень таких авторів, як А. М. Гужва, О. С. Йоффе, М. А. Гурвіч, М. Зіммерманн, М. Каерді, І. Б. Новицький, В. В. Луць, О. Б. Онишко, З. Р. Ромовська, О. В. Шовкова. Однак праці зазначених авторів стосувались здебільшого порівняння загальних та спеціальних строків позовної давності у законодавстві різних країн. Нерозкритими, на наш погляд, залишилися питання щодо історичних передумов впливу на такий розподіл і виокремлення різних строків, а також трансформації сучасних правових

систем у контексті процесів уніфікації та гармонізації цивільного права на території Європейського Союзу.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання позовної давності у зарубіжних країнах у контексті сучасних змін при формуванні цивільного та комерційного права у національних правопорядках, а також формуванні договірного права ЄС.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом для забезпечення ефективного правового регулювання строків позовної давності є визначення функцій таких строків, як інституту права у приватному праві. Основні функції досліджуваних строків у різних європейських правових порядках, на перший погляд, є досить схожими і можна визначити три основні положення, які повинні виправдовувати їх встановлення:

- боржникові буде все важче захищатись від позову кредиторів у часі;
- затримка виконання вимог призводить до обґрунтованого очікування боржника про те, що ймовірні претензії до нього не будуть висуватись;
- усі учасники цивільних правовідносин заінтересовані в якнайшвидшому забезпеченні розгляду спорів або найефективнішому гарантуванні відновлення первісного правового положення особи будь-яким іншим способом.

Результати, досягнуті за допомогою врегулювання та досягнення відносно загальних цілей, визначених вище, у різних правових порядках, значно відрізняються. Порівняння різних систем строків позовної давності та узагальнення на цій підставі ускладнюється, насамперед, через те, що складові регулювання строків позовної давності повинні розглядатися комплексно і у контексті їх сукупних ефектів та результатів, враховуючи їх матеріально-правову основу, тобто характер, передумови та умови застосування, наслідки переривання і призупинення та строки, що застосовуються до конкуруючих претензій [1, р. 68].

Традиційний спосіб структурування правил, що стосуються строків позовної давності, полягає у тому, щоб розглянути вищезгадані «основні моменти» у контексті різних видів, при цьому законодавець часто використовує структуру, яка передбачає абстрактний «загальний строк позовної давності» для всіх можливих претензій разом із правилами нарахування, припинення та переривання строків. Наступним кроком зазвичай є встановлення спеціальних правил для різних видів строків позовної давності, що залежать від особливостей та змісту матеріально-правових вимог.

У правовому регулюванні вимогам до строків позовної давності для англосаксонської і романо-германської правових систем характерні такі загальні риси. По-перше, необхідно зазначити проголошені у цивільному процесі країн у зазначених правових системах принципи диспозитивності та суперечливості, що передбачають «пасивність» судів у застосуванні строків давності [2, с. 37]. Характерним є те, що здійснення матеріальних прав та використання певних процесуальних засобів захисту залежить тільки від волі учасників процесу. Таким чином, застосування норм про строки давності

ставиться у залежність від волі сторони процесу; суд не наділений правом застосовувати строки давності за власною ініціативою. По-друге, загальним для різних правових систем є початок відліку строку позовної давності – з моменту порушення або оспорення цивільного права чи інтересу. По-третє, необхідно зазначити схоже законодавче закріплення зупинення та переривання строків позовної давності. Як виключення слід вказати на Швецію та Норвегію, у праві яких ці складові інститути відсутні [3, с. 198].

Поряд із позначеними схожими рисами, мають місце і концептуальні відмінності. У країнах, що належать до континентальної правової системи, питання, пов'язані з регулюванням строків позовної давності, традиційно розглядаються з позиції включення цих норм у матеріальне право. Це означає, що у разі сплину встановленого законом строку підлягає припиненню саме суб'єктивне право. Разом з тим, вплив строку позовної давності за правом країн, що належать до англосаксонської правової системи, веде тільки до неможливості здійснити його судовий захист, а не до припинення суб'єктивного права як такого. Саме тому інститут позовної давності у країнах загального права (*common law*) прийнято відносити не до матеріального цивільного права, а до цивільного процесуального права [3, с. 199]. Вказана відмінність є істотною для міжнародних угод, оскільки за доктриною міжнародного права щодо питань процесуального права завжди підлягає застосуванню законодавство тієї країни, в якій розглядається спір, тобто, закон суду. Це виключає застосування в англосаксонській системі норм про строки позовної давності іноземних держав.

Поряд із вказаними схожими та відмінними рисами у правовому регулюванні строків позовної давності, характерними для різних правових систем, необхідно констатувати особливості, що належать до такого регулювання у нормах права конкретних держав.

На відміну від вітчизняного правопорядку, для країн континентального європейського права характерне виділення як самостійної галузі комерційного (торгового) права. Особливістю комерційного права є регулювання його нормами підприємницької діяльності. Приватноправова система, що передбачає дію одночасного торгового та цивільного кодексів, у літературі називається дуалістичною [4]. Приватне право поділено на дві частини (цивільне та торгове), наприклад, у Франції, Німеччині, Іспанії, Греції.

Дуалістична система приватного права у низці європейських держав обґрунтовує відображення норм, що регулюють цивільно-правові відносини, у тому числі позовну давність у джерелах як цивільного, так і торгового права. Вказаний підхід яскраво продемонстрований законодавством Франції, чинним до 2000 р., коли був прийнятий новий Комерційний кодекс. До цього питання позовної давності було врегульовано нормами Цивільного кодексу Франції 1804 р. і Торгового кодексу Франції 1807 р. [5, с. 56].

У сучасному праві європейських держав простежується тенденція, у силу якої, попри дуалізм приватного права, основним джерелом норм про позовну давність є цивільні кодекси. Наприклад, наведений підхід характерний для Німеччини: положення про позовну давність містяться у Німецькому

цивільному уложенні, прийнятому у первісній редакції 18 серпня 1896 р. [6]. В Австрії ключовим джерелом норм про позовну давність є Загальне австрійське цивільне уложення 1811 р. [7], зокрема абз. 1 § 933 документа встановлює трирічний строк позовної давності для нерухомого майна і дворічний – для рухомого.

Питання позовної давності також можуть висвітлюватись у законах, які регулюють окремі цивільно-правові відносини. Так, строки пред'явлення вимог, що впливають із вексельних правовідносин, містяться в Австрійському вексельному законі 1955 р.; у Швейцарії, поряд зі Швейцарським цивільним кодексом (ст. 95, 454, 521, 600, 900), основним джерелом регулювання позовної давності є Швейцарський зобов'язальний закон (ст. 114-142) [8, с. 319-349].

В окремих випадках позовній давності присвячено спеціальний закон. Зокрема, такий закон діє в Англії (Закон про строки давності, 1980). Його нормами здійснюється регулювання строків звернення за захистом порушеного або оспорюваного права відносно широкого кола правовідносин [9, с. 394-411].

Законодавству окремих країн притаманні особливості визначення початку перебігу строку позовної давності. Як вже зазначалось вище, за загальним правилом позовна давність починає свій відлік з моменту виникнення права на звернення до суду за захистом свого права, однак таке правило має виключення. Так, у Німеччині відповідно до § 199 Німецького цивільного уложення початком відліку загального строку позовної давності є встановлення моменту, коли у кредитора з'явилася вимога і коли він дізнався про обставини, обґрунтовані цією вимогою, а також про особу боржника, або коли він повинен був про це дізнатися. Ще однією особливістю цивільного права Німеччини є визначення моменту початку обчислення загального строку позовної давності – він починає своє існування з закінчення року, в якому мали місце зазначені події.

Низкою особливостей також відрізняється і сама тривалість строків позовної давності у різних країнах. Здебільшого досліджувані строки можуть бути класифіковані на загальні та спеціальні. Загальні строки, як правило, є більш тривалими у порівнянні зі спеціальними. Наприклад, законодавством Франції за цивільними договорами встановлений загальний строк позовної давності у 30 років; за вимогою до підрядника – 10 років (ст. 2270 Французького цивільного кодексу). Стаття 2270-1 вказаного кодексу закріплює правило, у силу якого «право на відшкодування позадоговірної відповідальності погашається після закінчення 10 років з дня, коли було виявлено заподіяну шкоду або встановлено факт погіршення майнового чи іншого стану потерпілої особи [5, с. 58]. Англійським законом про строки давності 1980 р. встановлено загальний строк позовної давності у 6 років за вимогами, що виникають з договорів, які не оформлені як договори «під печаткою» (особливий вид договорів, який вважається укладеним з моменту передачі завіреного печаткою примірника договору іншій

стороні за договором). Скорочені строки передбачені відповідно до вимог із прихованих дефектів товарів [9, с. 401]. Швейцарське право виходить з використання для звернення за захистом за позовами про недовіди виконаних робіт спеціального строку давності в один рік, загальний строк давності при цьому становить 10 років.

Варто зазначити, що порівняно з національним цивільним правом, загальний строк позовної давності у країнах Європи більш тривалий. Разом з тим, у сучасному праві простежується тенденція до скорочення загальних строків давності, про що свідчать у тому числі акти гармонізації договірних прав ЄС (Принципи Європейського договірних прав, Проект спільної системи координат), де строк позовної давності встановлено у межах 3 років. Також після реформи зобов'язального права Німеччини, отримавши нормативне закріплення з 1 січня 2002 року, загальний трирічний строк позовної давності замінив раніше чинний 30-річний строк (§ 195 Німецького цивільного уложення).

Особливістю інституту позовної давності у країнах Європи є частково передбачена вітчизняним законодавством можливість зміни строків звернення за захистом порушених або оскаржуваних прав за погодженням сторін. Наприклад, угода про скорочення або продовження строку давності допускається у праві Німеччини (§ 202 Німецького цивільного уложення). Однак надана сторонам автономія волі обмежена: законодавцем визначено межі як продовження, так і скорочення строків. Так, не допускається продовження строку позовної давності більше, ніж на 30 років, які пройшли з визначеного законом моменту; не допускається укладення договору про скорочення строку давності за вимогами, що впливають з відповідальності за умисні дії. Вітчизняний законодавець сьогодні передбачає лише можливість збільшення строків позовної давності без обмеження в їх кількості.

З метою створення єдиного правового простору, що дозволяє забезпечити єдині або подібні правові умови функціонування господарюючих суб'єктів, на міжнародному рівні провадяться досить успішні спроби уніфікації норм, що регулюють досліджувані правовідносини. Прикладом такої уніфікації може служити розроблена у межах Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 р. [10]. Також питання щодо позовної давності, поряд із Конвенцією, знайшли відображення в інших документах, підготовлених ЮНСІТРАЛ, зокрема у Конвенції ООН про міжнародні переказні векселі та міжнародні прості векселі, підписані у Нью-Йорку у 1988 р. (Конвенція до цього часу не вступила у силу), а також нині вони є предметом обговорення для включення у проект Єдиного цивільного європейського кодексу.

Натепер учасниками Нью-Йоркської конвенції 1974 р. (без змін) є 29 держав. Однак в їх числі немає таких великих учасників міжнародного торгового обороту, як Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Іспанія. Конвенція була підписана СРСР 14 червня 1974 року, для України вона набула чинності ратифікацією у 1994 році.

У випадку укладення договору між резидентами держав, які не входять у число учасників Нью-Йоркської конвенції 1974 року, а також, якщо учасником Конвенції є лише одна її сторона, насамперед виникає питання: якими нормами необхідно керуватись при визначенні строків позовної давності при виникненні спору. Його рішення багато у чому ускладнюється відмінностями у підходах до регулювання аналізованого інституту у різних правових системах. Крім того, у положеннях законодавства кожної держави є ряд особливостей, пов'язаних з правовою регламентацією як інституту позовної давності, так і інших інститутів. Всі вони повинні бути враховані у процесі правозастосовчої практики, якщо до конкретного правопорушення підлягає застосуванню право даної держави.

На сучасному етапі побудови правового поля у межах ЄС важливого значення набуває процес гармонізації, результатом якого є розробка низки актів м'якого права, що можуть бути обрані сторонами як застосовне право. Також вказані акти *soft law* є базою для розробки проекту Єдиного цивільного кодексу ЄС. Так, Проект Положення про єдиний європейський закон у сфері купівлі-продажу (CESL) зосереджується на питаннях позовної давності у статтях 178-186, що містяться у розділі VIII, глава 18 Додатку I. Цей документ систематично аналізує запропоноване регулювання з точки зору гармонізації законодавства у рамках Європейського Союзу.

Особливості регулювання досліджуваного інституту також визначені у главі 14 (статті 14: 101-14: 601) Принципів європейського договірнього права (PECL), а також у главі 7 книги III (статті III-7: 101 до III- 7: 601) Проекту спільної системи координат (DCFR).

CESL підходить до визначення позовної давності по-іншому, не тільки з термінологічної, але і з предметної точки зору. Об'єкт CESL є більш обмеженим, оскільки він застосовується тільки до купівлі-продажу, тоді як обсяг PECL та DCFR є загальним і стосується різних видів зобов'язань. Оскільки CESL є більш конкретним, то сумнівно, чи можуть його положення про визначення строків позовної давності застосовуватись до контрактів, не пов'язаних із купівлею-продажем.

Висновки. Таким чином, правове регулювання інституту позовної давності у країнах Європи може бути охарактеризовано як таке, що має низку особливих рис, пов'язаних з історичним та суспільним розвитком кожної країни, а також зі змінами, що мають місце у міжнародному комерційному обороті. Варто зазначити, що, на відміну від України, для європейських держав властивий дуалізм приватного права, що передбачає дію одночасно торгового та цивільного кодексів, але ключова роль у сучасному праві європейських держав у правовому регулюванні позовної давності належить цивільним кодексам. Правила, відповідно до яких здійснюється правове регулювання досліджуваного інституту, також можуть бути включені у закони, що регулюють певні цивільно-правові відносини або ж їм в окремих випадках присвячено спеціальні закони. Низка особливостей характерна для визначення моменту початку відліку строку позовної

давності, переривання, продовження, а також самої тривалості означених строків. Також сьогодні важливим та актуальним для міжнародного комерційного обороту є вироблення єдиних правил для регулювання досліджуваного інституту у межах різноманітних правових систем, що видається можливим як шляхом приєднання до уніфікованих конвенційних актів, так і шляхом визначення застосовним правом актів м'якого права.

Література:

1. Martin Käerdi. Regulation of Limitation Periods in Estonian Private Law: Historical Overview and Prospects. *Juridica International*. – 2001. – № VI. – P. 66-96.
2. Ильичев П. А. Исковая давность. Проблемы теории и правоприменительной практики : дис. ... канд. юр. Наук / П. А. Ильичев – М. : МГЮА, 2014. – 191 с.
3. Осаке К. Сравнительное правоведение: схематический комментарий / К. Осаке. – М. : Юрист, 2008. – 830 с.
4. Майданик Р. Право України: дуалізм і система / Р. Майданик // Приватне право: електронна версія журналу. – 2013. – № 1. – С. 26-40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpr_2013_1_6 (дата звернення: 06.11.2016)
5. Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : [навч. посіб. (Курс лекцій)] / С. І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 220 с.
6. Цивільне уложення Германської імперії (1900 р.): (Витяги) // Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 525-548.
7. Widner Jacob. Law of contracts, retention of title and bill of exchange [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ldufk.edu.ua/index.php/index.html> (дата звернення: 06.11.2016)
8. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. – Т. 2. – К. : Ін Юре, 1998. – 608 с.
9. Коммерческое (торговое) право зарубежных стран : [учебник для магистров] / отв. ред. В. Ф. Попондопуло, О. А. Макарова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2014. – 575 с.
10. Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 р. // База даних «Законодавство Верховної Ради України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_002 (дата звернення: 05.11.2017)

Романюк В. А. Исковая давность в гражданском праве европейских стран

Аннотация. В статье рассмотрены особенности становления и развития правового регулирования института исковой давности в зарубежных странах. Автор сосредоточила внимание на общих и отличительных чертах в правовом регулировании исковой давности относительно срока и начала его течения. Автор делает вывод об изменениях в тенденциях правового регулирования исследуемого института в сторону уменьшения, а также концентрирует внимание на актах гармонизации договорного права ЕС, которые определяют специфику существования исковой давности в правовом порядке ЕС.

Ключевые слова: исковая давность, срок, договорное право ЕС, течение срока исковой давности, судебная защита.

Romanyuk V. Limitation of actions in the civil law of European countries

Summary. In article, features of formation and development of legal regulation of institute of limitation period in foreign countries are considered. The author has concentrated attention on the common and distinctive features in legal regulation of limitation period concerning term, has begun his currents. The author determines the special rules for collisions in the regulation of limitation periods that arise in the countries with different legal systems. The article also explains the approach to regulating civil-law relations, including the limitation period, in a number of European states that recognize the dualistic system of private law. The author draws a conclusion about changes in tendencies of legal regulation of the studied institute towards reduction and concentrates attention on acts of harmonization of the contract law of the EU, which define specifics of existence of limitation period in law, and order of the EU.

Key words: limitation period, term, contract law of the EU, current of term of limitation period, judicial protection.